

Συμβολή στην ερμηνεία σημαντικού σημείου της αρχαίας πραγματείας "Αγιοπολίτης"

Η μελέτη των αρχαίων θεωρητικών πραγματειών με θέμα την Βυζαντινή Μουσική, χρειάζεται συντονισμένη επισκόπηση του κάθε μουσικού, ψαλτικού ή θεωρητικού όρου που αυτές περιλαμβάνουν, και συνεχή αντιπαραβολή των στοιχείων που μας παρέχουν με τα πραγματικά μουσικά κείμενα της εποχής, ή, αν αυτό δεν είναι απολύτως εφικτό, με κείμενα τουλάχιστον κοντινά και σχετικά με τα στοιχεία που εξετάζουμε.

Μια τέτοια συνδυαστική επισκόπηση στοιχείων που βρήκα στον Αγιοπολίτη (το αρχαιότερο σύγγραμμα με θεωρία της Βυζαντινής Μουσικής, τοποθετούμενο στον 12ο αι.), και πραγματικών μουσικών κειμένων, με έφερε σε κάποιες διαπιστώσεις σημαντικές, νομίζω, για την αξιοποίηση του υλικού που αυτός μας δίνει.

Για την μελέτη του Αγιοπολίτη χρησιμοποιώ την προκαταρκτική έκδοση του κειμένου αυτού από τον J. Raasted, ήτοι την εξής έκδοση: Université de Copenhague, The Hagiopolites, A Byzantine Treatise on Musical Theory, Preliminary edition by Jorgen Raasted, Copenhague 1983, την οποία ευγενικά μου απέστειλε προ καιρού ο εξαίρετος γλωσσολόγος και ρέκτης της ελληνικής γραμματείας, κ. Μάρκελλος Πιράρ, και τον οποίον και εξ αυτής της θέσεως ευχαριστώ ολοθύμως.

Στην σελ. 25 του ανωτέρω πονήματος και συγκεκριμένα στους στίχους 26 έως 39 αναφέρεται: «ει δε η ίση φέρει απόστροφον, είτε άνω είτε κάτω, βαρεία λέγεται· ει δε έχει δύο κεντήματα, λέγεται σείσμα· ευρήσεις δε τούτο ως επί το πλείστον εν τῇ αρχῇ των ειρμών του πλαγίου δευτέρου. το ολίγον δε μετά αποστρόφου, κάντε άνω κάντε κάτω ή εις το πλάγιον, και αυτό βαρεία λέγεται. οι δύο απόστροφοι διάλοξοι και αυτοί βαρεία λέγεται· ομοίως και οι τέσσαρεις».

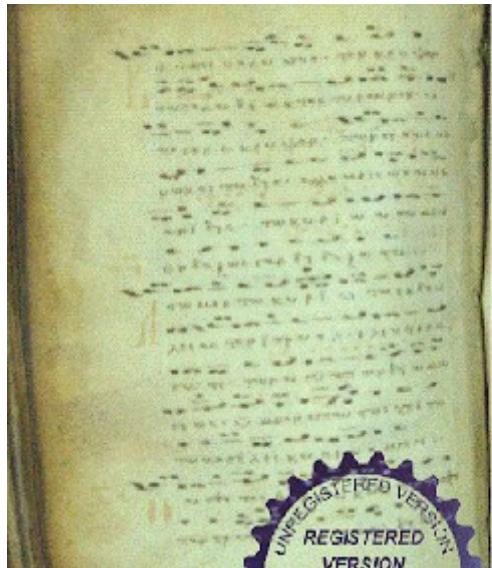
Εδώ δίνονται πολύ σημαντικά παλαιογραφικά στοιχεία, τα οποία χρήζουν διερευνήσεως. Αλλά, ας πάρουμε τα πράγματα με την σειρά:

1. Είναι σαφές ότι το απόσπασμα το οποίο παρέθεσα αναφέρεται γενικώς στο τί ονομάζεται "βαρεία", ποιοί συνδυασμοί σημαδιών, δηλαδή, την εποχή του Αγιοπολίτη περικλείονται σε αυτόν το όρο.
2. Αναφέρεται ο συνδυασμός της "ίσης" (του ίσου, δηλαδή) με δύο κεντήματα, που το κείμενο τα ονομάζει "σείσμα".
3. Αναφέρεται ότι ο παραπάνω συνδυασμός, το "σείσμα" δηλαδή, ευρίσκεται επί το πλείστον στην αρχή των ειρμών του πλ β'.

Πρώτο βήμα στην μελέτη αυτού του σημείου ήταν να εντοπίσω τον συνδυασμό αυτόν σε κάποιο αρχαίο Ειρμολόγιο, κοντινό στην εποχή του Αγιοπολίτη. Θα επρόκειτο για κάτι που γενικώς ονομάζεται "Βυζαντινό Ειρμολόγιο" και προηγείται κάπως της εποχής του Κουκουζέλη (αρχές 14ου αι.) και του δικού του Ειρμολογίου (βλ. περισσότερα για το θέμα στη διατριβή του Πρωτοπρ. Σπυρίδωνος Αντωνίου, "Το Ειρμολόγιον και η παράδοση του μέλους του", IBM, Μελέται 8, Αθήναι 2004).

Στην συλλογή μου τυχαίνει να έχω μόνο το αρχαίο Ειρμολόγιο της Μονής Λειμώνος, που

τοποθετείται στον 13ο αι. και το οποίο διατίθεται ελεύθερα στο διαδίκτυο. Μελετώντας τους Ειρμούς του πλ β' εντόπισα σε αρκετούς αρχή του μέλους με τον συνδυασμό ίσου και κεντημάτων, πρίν από τον οποίο υπάρχει μάλιστα και βαρεία (άρα, δικαιολογείται και από αυτήν την παρατήρηση, η αναφορά του "σείσματος" στον Αγιοπολίτη στην ενότητα "βαρεία"), και τον οποίο ακολουθεί συνεχές ελαφρόν. Ανεβάζω εδώ μια χαρακτηριστική σελίδα:

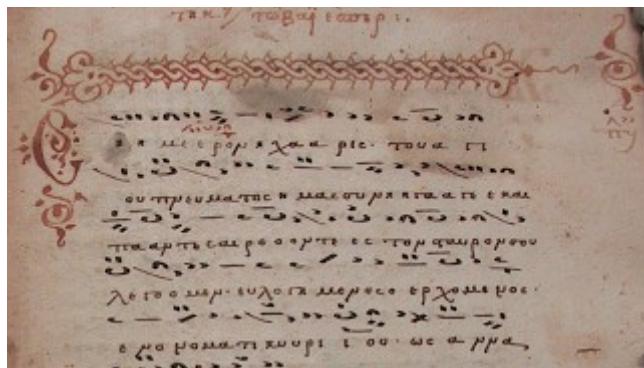
Η εναρκτήριος θέση είναι πολύ γνωστή στο Στιχηράριο, αλλά δεν είναι γνωστή ως σείσμα. Στο Μέγα Ίσον του Κουκουζέλους συναντάται ως "σείρμα" ή "σύρμα". Ανεβάζω εδώ την θέση αυτή σε μέση πλήρη γραφή και σε εξήγηση Χουρμουζίου Χαρτοφύλακος:

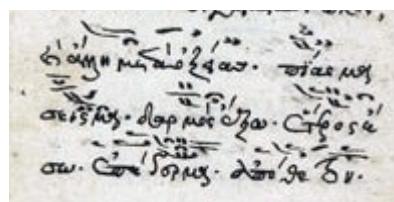
Παρατηρούμε στο αρχαίο κείμενο τα ίδια ακριβώς φωνητικά και την βαρεία που προηγείται, με μόνη διαφορά την προσθήκη πιάσματος - συνδέσμου κάτωθεν του σχηματισμού, καθώς και γοργού άνωθεν των κεντημάτων. Αυτές είναι γνωστές προσθήκες που έλαβαν χώρα στην μέση πλήρη γραφή, κυρίως μετά τον 14ο αι., και που παλαιότερα δεν υπήρχαν. Επίσης, παρατηρείστε και την θέση του "δαρμού", στο Μέγα Τσον, που έχει σχεδόν τα ίδια φωνητικά με το "σείρμα".

Παραθέτω και το "σύρμα" από παλαιό στιχηρό (χωρίς κόκκινα). Παρατηρείστε την έναρξη του μέλους με "σύρμα" (κατά το Μέγα Τσον Κουκουζέλους), ή με "σείσμα" (κατά τον Αγιοπολίτη):

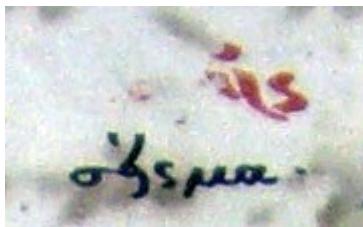
Η ταύτιση με την έναρξη των ειρμών του πλ β' είναι απόλυτη.

Σε άλλα νεώτερα χφφ, η θέση που ο Κουκουζέλης ονομάζει "σύρμα" (ή, το "σείσμα" του Αγιοπολίτη), ονομάζεται "δαρμός έσω". Την παραθέτω από το χφφ 46 Σιμωνόπετρας (διατίθεται ελεύθερα και αυτό στο διαδίκτυο):

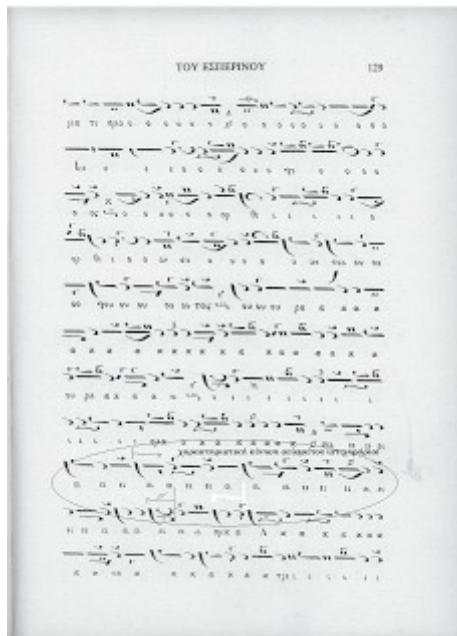
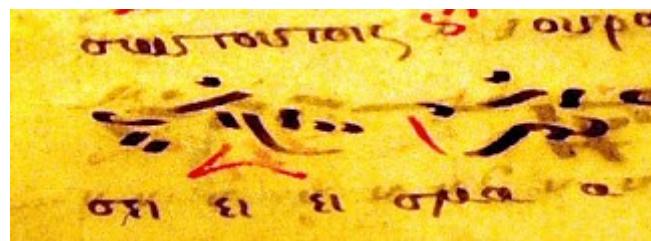

Θα διερωτηθεί κανείς, γιατί παραθέτω όλα αυτά τα στοιχεία; Η απάντηση είναι ότι ως "σείσμα"

είναι γνωστή άλλη θέση και όχι αυτή που ο Αγιοπολίτης κατονομάζει. Αυτή την συναντούμε, όπως είδαμε παραπάνω, ως "σείρμα", ή "σύρμα", ή "δαρμό". Γνωρίζουμε από πολλά αρχαία θεωρητικά και τις προθεωρίες, αλλά και από το Μέγα Ίσον του Κουκουζέλους και πολλά άλλα στοιχεία, ότι το σείσμα είναι μια πολύ γνωστή αρχαία θέση που δεν έχει να κάνει με το ίσο και τα κεντήματα, αλλά είναι συνδυασμός κρατήματος με υπορροή. Όταν αυτά τα δύο σημάδια συνδυάζονται, τότε η υπορροή χάνει την φωνητική της αξία των δυο κατιουσών φωνών, και γίνεται με το κράτημα ένα άφωνο σημάδι που ονομάζεται "σείσμα" (από το σείω= κουνώ, ταράζω όπως ο σεισμός) και παράγει χαρακτηριστικό μέλος που είτε μπεί φθορά είτε όχι, μας εισάγει συνήθως σε χρώμα. Να πως αναφέρεται το σείσμα στις νεώτερες προθεωρίες:

Παραθέτω εδώ το σείσμα από το Μέγα Ίσον και την εξήγηση Χουρμουζίου:

Μπορεί να παρατηρήσει κανείς πως αγνοείται η μετροφωνία της υπορροής και το μέλος καταλήγει μια έσω από τον δεύτερο (Κε στην εξήγηση), στον νεναό (Δι στην εξήγηση). Αν η υπορροή μετρούσε θα καταλήγαμε άλλες δύο έσω, νεναό στον Βου δηλαδή.

Τα πορίσματα από όλη αυτή την κριτική επισκόπηση των δεδομένων είναι σημαντικά:

1. Αυτό που ο Αγιοπολίτης αναφέρει ως "σείσμα" είδαμε πως σαφέστατα αναφέρεται σε άλλη θέση που περισσότερο συναντάται ως "σείρμα" ή "σύρμα" και ενίοτε και ως "δαρμός". Ο λόγος που έγινε το μπέρδεμα; Ουσιαστικά ένα γράμμα. Αντί για "ρ", "σ". Έτσι το "σύρμα" εύκολα διαβάζεται εσφαλμένα ως "σείρμα", και το "σείρμα" γίνεται εύκολα "σείσμα"! Παρακάτω δε (J. RRaasted, Hagiolopolites, σελ. 29) γίνεται σαφής αναφορά και στο "σύρμα", αλλά και στο "σείσμα" ως ημίτονο, οπότε μπορούμε με μεγαλύτερη ασφάλεια να διαγνώσουμε την εκ παραδρομής γραφή "σείσμα". Εξάλλου, η γραφή "σείρμα", αν και όπως είδαμε συναντάται στα χφφ, δεν είναι σωστή ορθογραφικά, αντιθέτως με την γραφή "σύρμα", που προκύπτει σαφώς από το ρήμα "σύρω", και ίσως έχει να κάνει και με την ιδέα-ποιότητα της θέσεως που έλαβε το όνομα αυτό.
2. Υπάρχει μεγάλη σχέση ανάμεσα στο "σείρμα" (ή ορθ. "σύρμα") και τον "δαρμό έσω". Στο Μέγα Ίσον έχουν μια μικρή διαφορά: αντί συνεχούς ελαφρού, σκέτου ελαφρού. Πάντως ή έναρξη των θέσεων, όπως δείχνει η εξήγηση Χουρμουζίου, είναι πανομοιότυπη, και ίσως η διαφοροποίησή τους την εποχή του Κουκουζέλους, έχει περισσότερο να κάνει με τις γειτνιάζουσες θέσεις, και περισσότερο με το τί ακολουθεί.
3. Η αναφορά ότι η θέση αυτή του "σύρματος" ("σείσματος", στον Αγιοπολίτη) συναντάται στις αρχές των ειρμάν του πλ β', επαληθεύεται πλήρως από την μελέτη του βυζαντινού Ειρμολογίου της Μονής Λειμώνος, του 13ου αι. Πράγματι, πολλοί Ειρμοί βρέθηκαν με τέτοια έναρξη. Αντιθέτως, την θέση αυτή δεν μπόρεσα να την εντοπίσω στο πολύ νεώτερο Ειρμολόγιο του Μπαλασίου.

Με δεδομένα, λοιπόν, τα εξής:

- α. Ότι η θέση αυτή συναντάται στο αρχαίο Ειρμολόγιο, το παλαιό Στιχηράριο και τα νεώτερα Στιχηράρια (Χρυσάφου, Γερμανού 17ου αι.),
- β. Ότι πουθενά δεν συναντάται στα νεώτερα Ειρμολόγια στον πλ β', ιδίως ως έναρξη του μέλους,
- γ. Ότι κατά τον Αγιοπολίτη, ο πλαγιος του β' μελίζει ειρμούς στον "μέσο δεύτερο", όπως και το Στιχηράριο («ο γαρ πλάγιος δευτέρου ως επί το πλείστο[ν μέσος] δεύτερος ψάλλεται, ως το "Νίκην έχων Χριστέ" [και ως το "Σ]ε τον επί υδάτων"», βλ. σελ. 10 της εκδόσεως του Raasted), και
- δ. Ότι ο "μέσος δεύτερος" στον Αγιοπολίτη δεν ταυτίζεται με τον φθορικό μέσο του δευτέρου, όπως τον ορίζουμε στα νεώτερα χρόνια, αλλά με τον νενανώ, την στιγμή που αναφέρεται ότι «ο μέσος δεύτερος από του πλ β' αρχόμενός εστιν· αλλ' εάν μεθ' όν ενηχήσης πλαγιοδεύτερον επάγης επήχημα τον νενανώ, μέσος δεύτερος ψάλλεται» (έ.α. σελ. 41),
- ε. Ότι η μελέτη των Ειρμών στο Βυζαντινό Ειρμολόγιο της Μονής Λειμώνος, αλλά και σε άλλα (βλ. π. Σπυρίδωνος Αντωνίου, "Το Ειρμολόγιον"), φανερώνει μορφολογία μέλους ακριβώς ίδια με αυτήν του Στιχηραρίου σε όλους τους ήχους, και στον πλ β', κάτι που δεν συμβαίνει σε νεώτερα Ειρμολόγια,

Μπορούμε να καταλήξουμε στο συμπέρασμα ότι το αρχαίο Ειρμολόγιο περισσότερη σχέση έχει και μορφολογικά και από πλευράς θέσεων με το Παλαιό Στιχηράριο (βυζαντινό και νεώτερο), παρά με τα νεώτερα Ειρμολόγια, ξεκινώντας από το Ειρμολόγιον Θεοφάνους Καρύκη (τέλη 16ου) και όλα τα νεώτερα. Οι μαρτυρίες αυτές του Αγιοπολίτη συνδέουν με πολύ ισχυρό τρόπο το Στιχηράριο και

το Ειρμολόγιο της εποχής του. Αυτό το συμπέρασμα ενισχύεται και από άλλα στοιχεία, κυρίως από την μελέτη των νεώτερων Ειρμολογίων, όπως του Μπαλασίου, στοιχεία που ίσως δοθεί η δυνατότητα εν καιρώ να παραθέσουμε και να σχολιάσουμε.